

УДК 37.016:811.161.2'243

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ПАРАЛЕЛІ ПРИ ВИВЧЕННІ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ

Інна Стрілець

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
кафедра історії та культури української мови
вул. М. Коцюбинського 2
58000 Чернівці
ел. пошта: ipodil@yahoo.com*

Мелані Фоїк

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
мовний асистент ДААД
вул. М. Коцюбинського 2
58000 Чернівці
ел. пошта: foik@gedankendach.org*

Автори проводять аналіз складників етикету – засобів і способів апеляції – в українській і німецькій мовах. Описано сучасні моделі творення звертань у сім'ї, школі, університеті, церкві. Акцентовано увагу на змінах, яких зазнала система апеляції в останні роки, пояснюючи причини таких змін, подають оптимальні варіанти моделей звертань для взаємооберненого перекладу.

Ключові слова: етикет, культура, німецька мова, українська мова, звертання, способи апеляції.

Побутує думка, що в основі культурних відмінностей лежать відмінності у комунікації. Основоположник теорії міжкультурної комунікації Едвард Холл висловив ідею однорідності і взаємозумовленості комунікації і культури. На його думку, культура – це комунікація, а комунікація і є культурою [11: 169]. Культура розвивається завдяки комунікації. Б. Хаслетт з цього приводу писав, що культура і комунікація здобуваються одночасно і не можуть існувати одна без одної [12]. На органічний зв'язок між культурою і комунікацією вказував Ю. Лотман, який відзначав, що культура є комунікативною системою, яка обслуговує комунікативні функції [2: 396].

Окрім комунікативної функції культури, яка полягає в передаванні інформації, важливу роль для міжкультурної комунікації відіграє нормативна функція. Вона виявляється в тому, що саме культура відповідальна за створення норм, стандартів, правил поведінки, тобто відповідальна за той перелік, який включає в себе етикет [1].

Люди різних культур не тільки говорять різними мовами, але й по-іншому поведуться в добре знайомому культурно-суспільному середовищі, яке своєрідне для кожної з культур. За уточненням М. Пейсерт, цей культурно-суспільний простір – ієрархічна система, яка складена з великої кількості мікроструктур, які зумовлюють

міжособистісні стосунки, котрі, у свою чергу, визначають місце і роль кожної з одиниць [16].

Виходячи з вищенаведених тез, бачимо, наскільки тісним є зв'язок „культура-мова-людина”. Правила, які підтримують збалансованість цієї тріади, ґрунтуються на моральних, звичаєвих і правових нормах. Моральні та звичаєві норми протиставляються правовим і мають однобічне спрямування – наказують щось Х-у без зобов'язання Y – а до певних дій [15]. Межі між цими трьома типами норм бувають змінними, походження проте попри ситуативну мінливість залишається незмінним – правові норми походять з умови, а моральні – з природи. Таким чином, у групу моральних норм входять акти етикету. Їх форма і спосіб функціонування сформувалися завдяки суспільним умовам, але це можна трактувати як вторинний процес.

Отже, мовленнєвий етикет, тісно пов'язаний і з ввічливістю (моральна норма), обов'язковим елементом якої є розрізнення титульних звертань (вертикальна площина) і тих, які регулюють дистанцію (горизонталь). До перших належать іменникові звертання *пане / пані, (пане) добродію / (пані) добродійко* (укр. мова), *Her/Frau* (нім. мова). До них можуть приєднуватися у препозиції прикметники, які підвищують ступінь увічливості (гонорифікативи) – *(вельми-) шановний (-а) + іменник*. До других належать особові займенники, утворені від них присвійні займенники *(твій, ваш)*, та дієслівні форми, які, за визначенням М. Скаба, творять систему способів апеляції [7: 12].

Українська адресативна система детально описана у працях багатьох вітчизняних вчених [3, 6], проте залишається фрагментарно представленою у працях з порівняльного етикету і то, як така, що ототожнюється з російською, і, таким чином, постає, як *terra incognita*, для тих, хто збирається ближче ознайомитися з нею.

Для дослідження способів апеляції в етикеті (який є обов'язковим при вивченні будь-якої мови) ми обрали дві, які належать до різних груп – українську і німецьку. Таким чином, описуючи апеляційну систему кожної з мов, ми найкраще зможемо побачити відмінності, а подекуди – збіги; сформувати, зрештою, для тієї людини, яка опановує лінгвосистему, кращу порівняльну базу для точного перекладу.

Основними напрямками опису апеляційної системи є родинна сфера спілкування, навчання, робота, церква. Вибір того чи того способу апеляції пов'язаний з відіграванням людиною різних суспільних ролей у кожній з груп, а також – з її успішною або неуспішною діяльністю.

Для кращого унаочнення скористаємося таблицею, яку подає польський мовознавець Д. Питель-Пандей [17: 66]:

Таблиця №1.

Номінальні форми для німецької мови

Символ	Номінальний підклас	Приклади засобів апеляції
I	ім'я	Heinz, Helga, Thomas, Klaudia
N	прізвище	Kohl, Schröder, Nischik, Müller
T	титул	
T1	стандартний	Herr, Frau
T2	колегіальний	Kollege, Kollegin

T3	професійний і функціональний	Richter, Ober, Dekan, Direktor Vorsitzender, Meister, Minister, Bundeskanzler
T4	символічний	Magnifizienz, Exzellenz, Eminenz, Hochwürden
T5	фамільярний	Tante, Onkel, Oma, Opa, Vati, Mutti
T6	оказіональний	Jubilar, Liebling, Mausi, Dicker, Schatz

Для порівняння з німецькими засобами апеляції, подаємо наступну таблицю.

Таблиця №2.

Номінальні форми для української мови

Символ	Номінальний підклас	Приклади засобів апеляції
I	ім'я	Володимир, Галина
I1	ім'я – коротка форма	Володя, Галя
I2	ім'я – зменшено-пестлива форма	Володик, Володусик, Галинка, Галка
P	патронімікум (по батькові)	Іванович, Іванівна Павлович, Павлівна
N	прізвище	Клименко, Остапчук
T	титул	
T1	стандартний	пан, пані
T2	колегіальний	колего, колеги
T3	професійний і функційний	професор, директор
T4	символічний	(Ваша) Святосте (Ваше) Преосвященство
T5	фамільярний	мама, тато, дідусь, бабуся
T6	оказіональний	молодець, дурень, герой, любий

Як бачимо, є багато спільних номінальних підкласів, які ми позначили відповідними символами, але те, як вони себе поводитимуть в етикетних формулах, детальніше розглянемо на конкретних прикладах.

Відомо, що споконвічним способом апеляції було „тикання”. До володарів і можновладців стародавнього світу, як описує Р. Сіболд, зверталися єврейською, грецькою і латинською завжди на „*ти*” аж до того моменту, з якого вони самі почали вживати *пошанну множину*, говорячи і пишучи про себе [14: 33]. Такий спосіб апеляції спостерігаємо у мовленні дітей. Вони живуть у світі, у котрому панує *ти*. На *Ви* діти звертаються до людей, які не є членами їхньої родини, і це залежить в більшості випадків від інтенсивності прищеплення дитині етикетних норм.

Німецький вчений Г. Август вважає, що дитина лише між п'ятим і сьомим роком життя може опанувати базові правила соціалізації і основні правила використання *Ви* [16: 103]. Причиною такої поведінки малих дітей є:

- 1) недостатня компетенція в опануванні системи рідної мови,

- 2) недостатнє опанування системи апеляції в цій же мові,
- 3) брак компетенції в опануванні соціокультурних правил, тобто правил ввічливої поведінки, яка панує у даному суспільстві.

Коли дитина йде до дитячого садка (старшої групи), до школи, її суспільний простір розширюється і впливає на необхідність використовувати *Vi*:

(1) *Олено Іванівно, чи можна ходити до Вас на додаткові заняття з математики?* (ім'я + по батькові + Ви);

(2) *Frau Schneider, ich gebe Ihnen die Bescheinigung morgen. Meine Mutter muss sie noch unterschreiben.* (Frau/Herr + Nachname + Sie).

Як бачимо, в українському звертанні учня до вчителя використовують модель **ім'я + по батькові**. Це дуже давня традиція, яка сягає дохристиянських часів.

Називання по батькові було поширеним явищем, фіксованим з часів княжої доби, і, ймовірно, є своєрідним продовженням традицій тюркських племен – гунів, аварів, хозарів, печенігів, – які періодично захоплювали сучасні землі України. Адже, до сьогоднішніх днів у народів Азії дитину, крім власного імені, додатково називають за ім'ям батька або діда (яке за радянських часів записували, як прізвище).

Таке розгорнуте пояснення ми подаємо для того, щоб іноземець зрозумів, що це дуже давня традиція, пов'язана із шанобливим ставленням до співрозмовника; не нав'язана і не запозичена у росіян. Як альтернативу, можна пропонувати звертання на **пан / пані + ім'я (прізвище)**. Але, на жаль, до сьогодні такі етикетні моделі ще не усталилися і часто невдале поєднання складників у конкретній ситуації призводить до комічних випадків. Наприклад, **пан / пані + ім'я** не можемо використовувати до осіб, які перебувають на вищому щаблі соціальної ієрархії – до Президента, Прем'єра, міністрів, професорів, директорів, керівників і т.д.

Тому для тих, хто вивчає українську мову, як іноземну, пропонуємо дещо важчий через незвичність, але стабільний варіант звертання до осіб старших за віком і вищих за соціальним становищем – **ім'я + по батькові**.

Такою ж моделлю звертання послуговуються студенти, звертаючись до викладачів, підлеглих до керівників на роботі, молодші за віком особи до старших.

(3) *Галино Михайлівно, коли можна скласти у Вас достроково залік?* (ім'я + по батькові + Ви)

(4) *Юліє Микитівно, підпишіть, будь ласка, заяву.* (ім'я + по батькові + Ви),

(5) *Галино Павлівно, Ви отримали зарплату?* (ім'я + по батькові + Ви).

Німецькі шанобливі звертання в аналогічних ситуаціях будуватимуть за таким зразком:

(6) *Professor Müller, ist in Ihrem Seminar noch ein Platz frei?* (Titel + Nachname + Sie),

(7) *Frau Brenner, wann können wir in Ihre Sprechstunde kommen?* (Frau / Herr + Nachname + Sie).

В українців, як і у німців, увічливим прийнято вважати і звертання на **ім'я та Ви**. Цю модель найчастіше використовують в апеляції до особи, яка займає нижчу позицію в соціальній ієрархії відносно мовця. Так звертається вчитель до учня в старших класах:

(8) *Іване, Ви отримали листок із завданнями?* (повне ім'я + Ви),

(9) *Simone, können Sie uns das bitte auf der Karte zeigen?* (Vorname + Sie);

на роботі – керівник до підлеглого:

(10) *Уляно, передплатіть журнали з бухгалтерського обліку.* (ім'я + Ви),

(11) *Simone, schicken Sie das Manuskript bitte gleich dem Verlag.* (Vorname + Sie);

в Україні – діти до батьків, дідуся, бабусі переважно у сім'ях із північно-західних територій:

(12) *Мамо, дякую Вам за подарунок!* (фамільярний підклас + Ви),

(13) *Діду, я Вам завтра куплю ліки.* (фамільярний підклас + Ви).

На відміну від української мови, у німецькій модель **пан / пані + прізвище** активно функціонує, як увічливе звертання до адресата на усіх щаблях соціальної драбини.

Наприклад, учитель до учня (старші класи, вищий рівень шанобливого ставлення):

(14) *Frau Berger, nehmen Sie auch an unserer Exkursion im Sommer teil?* (Frau / Herr + Nachname + Sie),

учень до вчителя в середній школі:

(15) *Herr Schulz, haben wir morgen bei Ihnen die dritte Stunde?* (Frau / Herr + Nachname + Sie),

підлеглий – до керівника:

(16) *Herr Müller, Ihre Frau hat vorhin angerufen.* (Frau / Herr + Nachname + Sie),

керівник – до підлеглого:

(17) *Frau Berger, haben Sie die Projektskizze schon fertig?* (Frau / Herr + Nachname + Sie),

рівні за соціальним статусом партнери інтеракцій:

(18) *Frau Sommer, haben Sie meinen Schlüssel gesehen? Ich kann ihn nicht finden.* (Frau / Herr + Nachname + Sie).

Як бачимо із прикладів, обмежень для використання апеляційної моделі **пан / пані + прізвище** у вертикально-горизонтальних площинах ієрархії влади і соціальної дистанції немає.

Останніми десятиліттями спостерігаємо значне спрощення у системі апеляції, яке, маючи певне соціальне підґрунтя, поширюється спочатку на своїх теренах, а потім – запозичується сусідами. У Німеччині та Україні можна почути взаємне звертання *на ти* у розмовах між підлеглим і керівником:

(19) *Наталко, документи уже готові. Доручи секретареві розпочати відправлення.* (ім'я + ти),

(20) *Bianca, kannst du den Termin in Berlin vielleicht verschieben?* (Vorname + Du).

Такі звертання фіксуємо, зазвичай, в організаціях, які є філіями закордонних підприємств, наприклад, шведська фірма „Ікеа”. Усі працівники, незважаючи на соціальну ієрархію статусів, звертаються один до одного на *ти*. У самій Швеції це

недивно, адже „на цьому етапі єдина й загальноприйнята форма ввічливого звертання, принаймні займенникова, відсутня” [4: 216].

Дещо незвичним для українців є звертання молодого покоління німців *на ти та ім'я* до бабусі і дідуся. Хоча поодинокі варіанти можна уже почути і в Україні.

(21) *Heinz, kannst du mir beim Reifenwechseln helfen?* (Vorname + Du),

або зменшено-пестлива форма звертання (фамільярна – за Д. Питель-Пандей) – *Oma, Omma, Omi, Nani, Vomi* – бабуся. *Opa, Orpa, Opi, Vopa, Neni* – дідусь [int]:

(22) *Omi, das ist aber lieb von dir, danke!* (Koseform Omi / Opa + du).

Натомість в українців не такий багатий вибір засобів апеляції, як в німців, але за допомогою демінутивних суфіксів, він теж розширюється – бабуся, бабуська, бабусенька, бабусечка, бабця, бабуня; дідусь, дідусик, дідусько, дідусько, дідусечко, дідик:

(23) *Бабусю, я приїду до тебе завтра вранці* (бабуся + ти),

(24) *Дідуську, привіт, як твоє здоров'я?* (дідусь + ти).

До дітей рідні звертаються по імені, часто використовуючи короткі форми, або оказіоналізми:

(25) *Соломіє, скільки тобі це потрібно повторювати ?!* (ім'я + ти),

(26) *Соломійко, будь слухняною дівчинкою!* (зменшено-пестливе ім'я + ти),

(27) *Сонечко моє золоте, одягайся швидше.* (оказіоналізм + ти);

(28) *Silvia, hast du deine Hausaufgaben schon gemacht n?* (Vorname + Du),

(29) *Kati, wann kommst du morgen nach Hause?* (Koseform des Vornamens + Du),

(30) *Mäuschen, hast du schon mit Oma darüber gesprochen?* (Koseform + Du).

Звертаючись до церковного етикету, варто зазначити, що він має чітку систему ієрархії. „Причому саме формули звертання до духовенства виступають одночасно елементами етикету, ритуалу і церемоніалу. У ситуації контакту з духовною особою, як зрештою, у будь-якій іншій комунікативній ситуації, учасникові спілкування необхідно підкреслити комунікативний статус співрозмовника, параметрами якого в нашому випадку є: а) його належність до духовного, а не світського стану; б) посідання ним конкретно визначеного місця в церковній ієрархії. ...Визначальним орієнтиром при виборі вокативної формули є сан духовної особи-адресата, її належність до чорного чи білого духовенства” [5: 46].

(31) *Отче Романе, скажіть, будь ласка, коли паломники їдуть у Зарваницю?* (символічний номінальний підклас + Ви),

(32) *Ваше Преосвященство, засвідчуючи свою щирю пошану, благаю Вашого єпископського благословення.* (символічний номінальний підклас + Ви).

У Німеччині, крім символічних звертань до священника, можуть використовувати модель **пан + прізвище+ Ви**:

(33) *Herr Pfarrer, wann beginnen Sie heute mit dem Gottesdienst?* (символічний номінальний підклас + Ви),

(34) *Herr Meier, kommen Sie auch zu unserem Treffen am Nachmittag?* (пан + прізвище + Ви).

Коли комуніканти добре знайомі один з одним, то звертання до священника може мати і такий варіант:

(35) *Thomas, hast du schon die Jugendgruppe besucht?* (ім'я + ти).

Як підсумок, розгляньмо порівняльну таблицю індексів звертань в українській і німецькій мовах. Займенник 2-ої особи однини напишемо латинським словом – *tu*, а займенник 2-ої множини – *Vos*.

Сфери використання номінацій	Німецька мова	Українська мова
родина, дім	1) <u>діти</u> → <u>батьки</u> : T5 + tu; 2) <u>діти</u> → <u>дідусь, бабуся</u> : T5 + tu, I + tu.	1) <u>діти</u> → <u>батьки</u> : T5 + tu, T5 + Vos; 2) <u>діти</u> → <u>дідусь, бабуся</u> : T5 + tu, T5 + Vos.
школа	<u>учень</u> → <u>вчитель</u> : T1 + N + Vos; <u>вчитель</u> → <u>учень</u> : I + tu, I + Vos, T1 + N + Vos.	<u>учень</u> → <u>вчитель</u> : I + P + Vos; <u>вчитель</u> → <u>учень</u> : I + tu, II (I2) + tu, I + Vos.
університет	<u>студент</u> → <u>викладач</u> : T1 + N + Vos, T3 + N + Vos; <u>викладач</u> → <u>студент</u> : T1 + N + Vos.	<u>студент</u> → <u>викладач</u> : I + P + Vos; <u>викладач</u> → <u>студент</u> : N + Vos, I + Vos, I + tu.
робота	<u>працівник</u> → <u>працівник</u> : I + tu, T1 + N + Vos; <u>керівник</u> → <u>працівник</u> : T1 + N + Vos, I + Vos, I + tu; <u>працівник</u> → <u>керівник</u> : T1 + N + Vos, I + tu.	<u>працівник</u> → <u>працівник</u> : I + tu, I + Vos, I + P + Vos, P + tu; <u>керівник</u> → <u>працівник</u> : N + Vos, I + Vos, I + tu, I + P + Vos; <u>працівник</u> → <u>керівник</u> : I + P + Vos, I + tu.
церква	<u>вірянин</u> → <u>священик</u> : T1 + N + Vos, T4 + Vos, I + tu	<u>вірянин</u> → <u>священик</u> : T4 + Vos

Як бачимо з вище представленого матеріалу, апеляційні системи української і німецької мов зазнавали і зазнають певних змін, причиною яких можуть бути впливи

інших країн, зміни у соціальному устрої самої держави [8]. Комунікативна культура постійно еволюціонує. Одні вчені порівнюють ці процеси з хвилями, які, повторюючи певні рухи, залишають після себе неоднакові сліди на піску [7: 8]. Інші бачать процеси змін, як рух по спіралі: десь спостерігаємо повторюваність у часі, але до вихідної точки повернення не буде. У підсумку, поєднання двох філософій – грецької циклічності і єврейської неповторюваності наразі вдало себе виправдовує. Що буде відбуватися далі, покаже час. Тому, способи і засоби апеляції, якими оперує особа, залишаються і надалі цікавою загальнокультурною, соціологічною і мовознавчою проблемою.

1. Балакай А. Г. Словарь русского речевого этикета / Балакай А. Г. – М. : АСТ – ПРЕСС, 2001. – 672 с.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2004. – 704 с.
3. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання / Ольга Миронюк — К.: Логос, 2006. — 167 с.
4. Пономаренко В. П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах – етапи історичного розвитку і сучасність: Монографія / В. П. Пономаренко – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 368 с.
5. Пуряєва Н. В. Українська церковна титулатура / Н. В. Пуряєва // Мовознавство. – 2000. – № 2–3. – С. 45–54.
6. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький – К.: Знання, 2006. – 291 с.
7. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. — Чернівці : Рута, 2003. — 79 с.
8. Bausinger H. Sie oder Du? Zum Wandel der pronominalen Anrede im Deutschen / Hermann Bausinger // Sprache und Sprechen. Festschrift für Eberhard Zwirner zum 80. Geburtstag. – Tübingen 1979. S. 3–11.
9. Brehmer B. Pan oder Patronymikon? Zum System der nominalen Anrede im Ukrainischen. // Beiträge zur Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV) 7. Hrsg. von Markus Bayer, Michael Betsch und Joanna Błaszczak. – München, 2004. – S. 28–37.
10. Grimm J. Deutsche Grammatik IV. Hrsg. von Gustav Roethe und Eduard Schröder. Hildesheim, 1967. Hier S. 370 f.
11. Hall E. T. The silent language. Greenwich, CT, 1959. – 340 p.
12. Haslett B. Communication and language acquisition within a cultural context // S. Ting-Toomey, F. Korzeny (eds.) Language, Communication and Culture: Current Directions. Newbury Park, CA: Sage, 1989. – 280 p.
13. Kretzenbacher Heinz Leonhardt. „Man ordnet ja bestimmte Leute irgendwo ein für sich...”. Anrede und soziale Deixis. // Deutsche Sprache (2010) H. 1. – S. 1–18.
14. Łaziński, M. O panach i paniach : polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa / M. Łaziński. – Warszawa : Wydaw. nauk. PWN, 2006. – 360 s.
15. Marcjanik M. Miejsce etykiety językowej wśród wartości / M. Marcjanik // Język a kultura. – 1991. – T. 3: Wartości w języku i tekście, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz. – Wrocław. – S. 61–65.
16. Peisert M. Etykieta językowa jako przejaw edukacji społecznej i kulturowej / M. Peisert // Język a kultura. – 1992. – T. 6: Polska etykieta językowa, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik. – Wrocław. – S. 57–62.
17. Pytel-Pandey D. System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja sycjolingwistyczna / D. Pytel-Pandey. – Wrocław: ATUT, 2003. – 255 s.
18. Großeltern [Електронний ресурс] / Atlas zur deutschen Alltagssprache (AdA) // Deutsche Sprachwissenschaft – 13.01.2011. – Режим доступу: http://www.philhist.uni-augsburg.de/lehrstuehle/germanistik/sprachwissenschaft/ada/runde_1/f02a-b

**UKRAINIAN-GERMAN PARALLELS
IN THE SPEECH ETIQUETTE STUDY**

**Inna Strilets
Melanie Foik**

The article deals with the etiquette components analysis – means and forms of appellation – in the Ukrainian and German languages. The modern models of addresses in family, school, university and church have been described. The emphasis is made on the changes the address system has recently undergone, at the same time explaining the reasons of such changes. The authors give optimal variants of the address models for both Ukrainian-German and German-Ukrainian translation.

Key words: etiquette, culture, German, Ukrainian, address, means and forms of address.

**УКРАИНСКО-НЕМЕЦКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ
ПРИ ИЗУЧЕНИИ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА**

**Инна Стрилец
Мелани Фоик**

В статье авторы проводят анализ составляющих этикета – средств и способов апелляции – в украинском и немецком языках. Описывают современные модели обращений в семье, школе, университете, церкви. Акцентировано внимание на изменениях, которые испытала система апелляции в последние годы, при этом объяснены причины таких изменений, поданы оптимальные варианты моделей обращений для взаимного перевода.

Ключевые слова: этикет, культура, немецкий язык, украинский язык, обращение, способы апелляции.

Стаття надійшла до редколегії 1.03.2011
Прийнята до друку 2.04.2011